



"OILA VA GENDER" ILMIY-TADQIQOT INSTITUTI

MARKAZIY OSIYODA JAMIYAT, GENDER VA OILA

xalqaro ilmiy jurnali

*Society, Gender and Family in
Central Asia*
international academic peer reviewed journal

*Общество, гендер и семья в
Центральной Азии*
международный научный рецензируемый журнал

2024/4 (13)

Jurnalga Toshkent shahar Matbuot va axborot boshqarmasining
2021-yil 18-iyundagi 0996-sonli "Ommaviy axborot vositasi davlat ro'yxatidan
o'tkazilganligi to'g'risida guvohnoma"si olingan.

*Jurnal O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya
komissiyasining dissertatsiyalar asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy
nashrlar RO'YXATI (2019)ga pedagogika, psixologiya, tarix va falsafa fanlari bo'yicha
doktorlik dissertatsiyalari himoyasi uchun ilmiy maqolalar e'lon qilinishi mumkin
bo'lgan jurnal sifatida ro'yxatga olingan.*

DOI: 26739/2118-9998

ISSN 2049-3630

TOSHKENT

TAHRIR HAY'ATI RAISI:

EGAMBERDIYEVA Nodira Melibayevna (*Bosh muharrir*) – *pedagogika fanlari doktori, professor.*

TAHRIR HAY'ATI A'ZOLARI:

NARBAYEVA Tanzila Kamalovna – *sotsiologiya fanlari doktori, professor.*

SAIDOVA Galina Karimovna – *iqtisodiyot fanlari doktori, professor.*

SHOUMAROV G'ayrat Baxramovich – *psixologiya fanlari doktori, professor.*

ABDURAMANOV Xamid Xudaybergenovich (*Bosh muharrir o'rinbosari*) – *iqtisodiyot fanlari doktori, professor.*

BEKMURADOV Adham Sharipovich – *iqtisodiyot fanlari doktori, professor.*

MA'RUFOVA Gulnora Mahmudovna – *Oliy Majlis Senatining Xotin-qizlar va gender tenglik masalalari qo'mitasi a'zosi, senator.*

MUSURMANOVA Aynisa Musurmanovna – *pedagogika fanlari doktori, professor.*

RAHIMOVA Nigina Xayrullayevna – *iqtisodiyot fanlari doktori, professor.*

SAIDOV Akmal Xolmatovich – *yuridik fanlari doktori, professor.*

YAKUBJANOVA Dilobar Batirovna – *pedagogika fanlari doktori, dotsent.*

TASHMUXAMEDOVA Diloram Gafurjanovna – *tibbiyot fanlari nomzodi.*

ZOXIDOV Azamat Azamjonovich – *iqtisodiyot fanlari doktori, professor.*

ZIYAYEV Azamad Xamidovich – *tarix fanlari doktori, professor.*

ABDUSAMATOV Xasanboy Usmonjon o'g'li – *psixologiya fanlari doktori.*

TO'RAQULOV Ulug'bek Xolbutayevich – *pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

Эгамбердиева Нодира Мелибаевна (*Главный редактор*) – *доктор педагогических наук, профессор.*

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

Нарбаева Танзила Камаловна – *доктор социологических наук, профессор.*

Сандова Галина Каримовна – *доктор экономических наук, профессор.*

Шоумаров Гайрат Бахрамович – *доктор психологических наук, профессор.*

Абдураманов Хамид Худайbergenovich (*Заместитель главного редактора*) – *доктор экономических наук, профессор.*

Бекмуратов Адхам Шарипович – *доктор экономических наук, профессор.*

Маъруфова Гулнора Махмудовна – *сенатор, член Комитета Сената Олий Мажлиси по вопросам женщин и гендерного равенства.*

Мусурманова Айниса Мусурмановна – *доктор педагогических наук, профессор.*

Рахимова Нигина Хайруллаевна – *доктор экономических наук, профессор.*

Сандов Акмал Холматович – *доктор юридических наук, профессор.*

Якубжанова Дилобар Батировна – *доктор педагогических наук, доцент.*

Ташмухамедова Дилорам Гафуржановна – *кандидат медицинских наук.*

Зохилов Азамат Азамjonovich – *доктор экономических наук, профессор.*

Зияев Азамат Хамидович – *доктор исторических наук, профессор.*

Абдусаматов Хасанбой Усмонjon угли – *доктор психологических наук.*

Туракулов Улугбек Холбутаевич – *доктор философии педагогических наук (PhD)*

THE CHAIRMAN OF THE EDITORIAL BOARD:

Egamberdiyeva Nodira Melibayevna
(*Editor-in-Chief*) – *Doctor of Pedagogical sciences, Professor.*

MEMBERS OF THE EDITING BOARD:

Narbayeva Tanzila Kamalovna – *Doctor of Sociological sciences, Professor.*

Saidova Galina Karimovna – *Doctor of Economic sciences, Professor.*

Shoumarov Ghayrat Bakhramovich – *Doctor of Psychological sciences, Professor.*

Abduramanov Khamid Khudaybergenovich (*Deputy Editor-in-Chief*) – *Doctor of Economic sciences, Professor.*

Bekmuradov Adkham Sharipovich – *Doctor of Economic sciences, Professor.*

Marufova Gulnora Makhmudovna – *Senator, Member of the Senate Committee of the Oliy Majlis on Women and Gender Equality.*

Musurmanova Aynisa Musurmanovna – *Doctor of Pedagogical sciences, Professor.*

Rakhimova Nigina Khayrullayevna – *Doctor of Economic sciences, Professor.*

Saidov Akmal Kholmatovich – *Doctor of Juridical sciences, Professor.*

Yakubjanova Dilobar Batirovna – *Doctor of Pedagogical sciences, Associate Professor.*

Tashmukhammedova Diloram Ghafurjanovna – *Candidate of Medical sciences.*

Zokhidov Azamat Azamjonovich – *Doctor of Economic sciences, Professor.*

Ziyayev Azamad Khamidovich – *Doctor of Historical sciences, Professor.*

Abdusamatov Khasanboy Usmonjon ugli – *Doctor of Psychological Sciences.*

Torakulov Ulugbek Holbutayevich – *Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences (PhD)*

XALQARO TAHRIR HAY'ATI:

Doktor Rashmini Koparkar,
Rossiya va Markaziy Osiyoni o'rganish markazi dotsenti
Xalqaro tadqiqotlar maktabi,
Javoharlal Neru universiteti,
Nyu-Dehli, Hindiston

Artamonova Yekaterina Iosifovna,
Chelyabinsk davlat madaniyat instituti,
pedagogika fanlari doktori, professor

Doktor Priti Kesavan,
Texnologiya fakulteti boshlig'i,
London biznes va moliya maktabi,
Singapur

МЕЖДУНАРОДНАЯ РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Доктор Рашмини Копаркар,
Доцент Центра исследований России и Центральной Азии,
Школа международных исследований,
Университет Джавахарлала Неру,
Нью-Дели, Индия

Артамонова Екатерина Иосифовна,
Челябинский государственный институт культуры,
доктор педагогических наук,
профессор

Доктор Прити Кесаван,
Руководитель Технологического факультета
Лондонская школа бизнеса и финансов, Сингапур

INTERNATIONAL EDITORIAL BOARD:

Dr. Rashmini Koparkar
Assistant Professor
Centre for Russian and Central Asian Studies
School of International Studies
Jawaharlal Nehru University
New Delhi, India

Artamonova Yekaterina Iosifovna
Chelyabinsk State Institute of Culture
Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor

Dr. Preethi Kesavan
Head, School of Technology
London School of Business and Finance, Singapore

SOTSILOGIYA

Zaitov E.X. O'zbekistonda mahalla institutining mustaqillik yillaridagi rivojlanishi.....	4
Imomnazarov H.I. Yosh oilalarda ijtimoiy munosabatlar: muammolar va ularning yechimi	9
Usmonova R.M. Xotin-qizlarning norasmiy bandligini ijtimoiy jihatdan tadqiq etishdagi ilmiy yondashuvlar	15
Abdiraimova Sh.A. Uzoq umr ko'ruvchilarga xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirish yo'nalishlari	22

OILA VA JAMIYAT

Saydivaliyeva X.X. "Ayollar huquqlari" va "gender tengligi" tushunchalari: o'zaro munosabat va farqlar.....	29
Abdullaxo'jayev A. Ibrat matbaachiligining vujudga kelishi va jadid g'oyalarining yoyilishidagi ahamiyati.....	37
Xolmuratova M.M. O'smirlarning pulga bo'lgan munosabatida jamiyatning ijtimoiy-psixologik ta'siri.....	45
Hashimova G.I. Harbiy xizmatchilarning ijtimoiy-huquqiy himoya qilishning faol shakllari va ijtimoiy-huquqiy himoyasi tizimi.....	50
Sattarova Sh.Q. Pedagoglar faoliyatida pozitiv fikrlashning ilmiy-nazariy asoslari	55

PSIXOLOGIYA

Mahkamova D.B. Xotin-qizlar professional ijtimoiy moslashuvining psixologik aspektlari.....	60
Ishonkulova N.I. Oilaviy munosabatlarda destruktiv nizolar namoyon bo'lishining psixologik xususiyatlari	68
Askarova G. Development of coping behavior	73
Nazarova M.Y. Zo'ravonlikka uchragan ayollarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari.....	77
Jumabekov Z.X. G'arb faylasuflari qarashlarida hasad muammosining o'rganilganlik holati.....	83
Sadullayeva J.I. Tadqiqotlarda ayollar migratsiyasining oilaviy munosabatlarga ta'siri o'rganilganligi.....	90

PEDAGOGIKA

Mavlonov B.B. O'smirlarning hushyorlik va ogohlik fazilatlarini rivojlantirishda oiladagi tarbiya usullarining o'rni.....	94
Nomozova O'A. Oilada er va xotin nutqidagi gender jihatlarining oilaviy munosabatlarga ta'siri	100
Qurbonova B.N. Mustaqil ta'lim jarayonida talabalarning ijodkorligini shakllantirish	105
Axmedova D.X. Interfaol ta'lim jarayonida rag'batlantirishning gender yondashuvi va uning o'ziga xos xususiyatlari.....	111
Yakubov O.T. Farzand tarbiyasida ota-onaning asosiy vazifalari va funksiyalari	119

ILMIY YANGILIKLAR VA TAHLILLAR

Abdulazizova N.B. Ayollarning pensiya ta'minoti masalasini yechish yo'llari: ilg'or tajriba va zamonaviy tendensiyalar.....	124
--	-----



Usmonova Rohila Mardonkulovna,
Oila va gender ilmiy-tadqiqot instituti tadqiqotchisi

XOTIN-QIZLARNING NORASMIY BANDLIGINI IJTIMOIY JIHATDAN TADQIQ ETISHDAGI ILMIY YONDASHUVLAR

Annotatsiya. Maqolada aholi bandligi tushunchasi, rivojlangan mamlakatlarda bandlik va mehnat bozorini tartibga solishning modellari o'rganib chiqilgan. Mazkur davlatlar tajribalaridan mamlakatimizda ishsizlikni qisqartirish va aholining ijtimoiy zarur mehnat bilan bandligini ta'minlash bo'yicha imkoniyatlar yoritilgan.

Tayanch so'zlar: aholi bandligi, ishsizlik, mehnat bozori, bandlik dasturlari, bandlikni tartibga solish modellari, xorijiy tajriba.

Аннотация. В статье рассматриваются понятие занятости, модели занятости и регулирования рынка труда в развитых странах. Освещены возможности использования опыта этих стран для снижения безработицы в нашей стране и увеличения занятости населения общественно необходимым трудом.

Ключевые слова: занятость населения, безработица, рынок труда, программы занятости, модели регулирования занятости, зарубежный опыт.

Annotation. The article examines the concept of employment, employment models and labor market regulation in developed countries. The possibilities of using the experience of these countries to reduce unemployment in the Republic of Uzbekistan and increase the employment of the population with socially necessary labor are highlighted.

Keywords: employment, unemployment, labor market, employment programs, employment regulation models, foreign experience.

Kirish. Jahonda xotin-qizlarning norasmiy bandligini sotsiologik va ijtimoiy xavfsizlik nuqtayi nazaridan o'rganish dolzarb ijtimoiy masalalardan biri hisoblanadi. Ma'lumotlarga ko'ra, bugungi kunda ayollar global ishchi kuchining 40 %dan ortig'ini tashkil qilib, rivojlangan mamlakatlarda ayollarning taxminan 70 % hamda rivojlanayotgan mamlakatlarda 60 % ish bilan ta'minlangan¹. Ammo jahon mehnat bozorida

xotin-qizlar o'z o'rini topishda jiddiy to'siqlarga duch kelmoqdalar.

Norasmiy bandlikning o'sib borishi, shu jumladan, xotin-qizlarni ushbu sektorda bandligi, haq-huquqlari hamda xavfsiz mehnat sharoitida ishlashini ta'minlash, turli xil ijtimoiy zo'ravonliklar va tajovuzlardan himoyalash tizimining tashkil etilishi hamda amalga oshirish imkoniyati

ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@europe/@ro-geneva/@sro-moscow/documents/publication/wcms_312616.pdf

¹ Женская занятость: Глобальные тенденции и действия материалы МОТ. — Нью-Йорк, 2005. — С. 10. //

yaratilmagan. Xotin-qizlarning norasmiy bandligi sabablarini, uning iqtisodiyotga va jamiyatga ta'sirini o'rganishning ijtimoiy nuqtayi nazardan dolzarb ahamiyat kasb etishi bois, hozirda dunyoning nufuzli aql markazlari va ilmiy-tadqiqot institutlari tomonidan ilmiy izlanishlar olib borilmoqda.

Ma'lumotlarining dastlabki tahlili shuni ko'rsatadiki, O'zbekistondagi har 10 ish o'rining deyarli 4 tasi (39%) norasmiy bo'lib, 2022-yilda jami iqtisodiy faol aholining 13,7 mlndan 6,5 mln (47 foiz) nafari rasmiy sektorda mehnat qiladi². Shu munosabat bilan ijtimoiy va mehnat munosabatlarining muvozanatli rivojlanishini ta'minlash sharti sifatida davlat tomonidan tartibga solinishining ahamiyati ortib bormoqda.

Zamonaviy O'zbekistonda olib borilayotgan islohotlar va o'zgarishlar sharoitida norasmiy bandlikni qisqartirish muammosi o'ta dolzarb tus olmoqda, chunki mehnat unumdorligining inklyuziv o'sishini ta'minlamasdan turib, bu maqsadga erishishning imkoni mavjud emas. Ammo norasmiy ish bilan band bo'lganlar duch keladigan muammolarni yaxshiroq tushunish, iqtisodiyotdagi yangi tendensiyalar sharoitida xotin-qizlarni ijtimoiy himoya qilish nuqtayi nazaridan ijtimoiy munosabatlarni o'rganish dolzarb vazifalardan sanaladi.

Shu o'rinda qayd etish mumkinki, so'nggi yillarda mamlakatimizda bandlik sohasiga qaratilgan e'tibor o'laroq, respublikamizda ishsizlik darajasi so'nggi olti yilda 9,5 foizdan 8,1 foizga kamayishiga erishilgan. Xususan, **“O'zbekiston – 2030” strategiyasida** bandlik ko'lamini oshirish va munosib mehnat sharoitlarini yaratish orqali mehnat bozorining barqarorligini ta'minlash masalasi alohida o'rin egallagan³. Ushbu hodisani sotsilogik jihatdan tadqiq etish hamda uning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish tendensiyalarini o'rganish norasmiy ish bilan band bo'lgan xotin-qizlar duch keladigan muammo va omillarni aniqlash va tushunishga xizmat qiladi.

Ta'kidlash joizki, so'ngi yillarda O'zbekistonda bandlik va mehnat bozorini tartibga solish va xotin-qizlar huquqlarini himoya qilishga qaratilgan

² Норасмий бандликини қисқартиришга қаратилган Қонун маъқулланди. – Тошкент, 2023. // <https://senat.uz/oz/plenary-sessions/post-807>

³ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги «Ўзбекистон – 2030» стратегияси тўғрисида Фармони // <https://lex.uz/docs/6600413>

“Aholini ish bilan ta'minlash to'g'risida”gi, “Davlat statistika qo'mitasi faoliyatini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi, “Ayollar salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan kasblar va ish o'rinlari ro'yxatini tasdiqlash to'g'risida”gi, “Aholi bandligini ta'minlash borasidagi ishlarni takomillashtirish va samaradorligini oshirish chora tadbirlari” hamda “Norasmiy bandlik ulushini qisqartirish hamda mehnat resurslari balansini zamonaviy yondashuvlar asosida shakllantirish chora-tadbirlari to'g'risi”dagi bir qator normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Ushbu sohalaridagi tadqiqotlar turli jamiyatlarda va sharoitlarda norasmiy bandlikning rivojlanishi va ishlashini belgilaydigan mexanizmlar va omillarni yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

Maqsad va uni asoslash. Zamonaviy jamiyatda aholi bandligini ta'minlash muhim masala bo'lib, bu aholi turmushining iqtisodiy va ijtimoiy himoyasi bilan birga, davlatning barqarorligida muhim omil hisoblanadi. Ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni o'rganish sohasida norasmiy bandlik muammosi va uning mehnat bozoridagi amal qilish xususiyatlari nisbatan yaqin yillar ichida o'rganila boshlandi. Rivojlangan mamlakatlarda bandlik va mehnat bozorini tartibga solishning modellari, mazkur davlatlar tajribalaridan mamlakatimizda ishsizlikni qisqartirish va aholining ijtimoiy zarur mehnat bilan bandligini ko'paytirish bo'yicha foydalanish imkoniyatlarini tahlil qilish dolzarb hisoblanadi.

Ilmiy muammoning tavsifi va yechimi. Norasmiy bandlik tushunchasi olimlar tomonidan ilmiy jihatdan turlicha yondashuvlar tarzida berilgan. Xususan, Ye.Varshavskaya norasmiy bandlikni “odamlar yuridik rasmiylashtirmasdan ma'lum bir ishni bajarishi, shunga mos ravishda ishhaqini naqd pul bilan olishi va uni deklaratsiya qilmasdan amalga oshirish holati”⁴ deb hisoblaydi. Bunday faoliyat davlat tomonidan hech qanday tarzda nazorat qilinmaydi va tartibga solinmaydi. Shuning uchun bu yerda band bo'lgan odamlar juda zaif ahvolga tushib qoladi, ularning mehnat huquqlari hech qanday himoya qilinmaydi.

Aholining norasmiy bandligini, shu jumladan, xotin-qizlar norasmiy bandligini ijtimoiy jihatdan tadqiq etishning turli nazariyalari va yondashuvlari

⁴ Варшавская Е.Я. и др. Непостоянная занятость: российский вариант // Управление персоналом. – 2008. – № 13. – С.41

mavjud bo'lib, bu tadqiqotchilar va siyosatchilarga norasmiy sektor dinamikasini yaxshiroq tushunishga, rasmiy iqtisodiyotni tartibga solish hamda integratsiya qilish bo'yicha yanada samarali choralarni ishlab chiqishga yordam beradi.

Jahonda norasmiy bandlik masalasi o'tgan asrning ikkinchi yarmidan boshlab o'rganila boshlangan bo'lib, rivojlangan jamiyatlarda mehnat bozorini barqarorlashtirish yo'nalishidagi tadqiqotlarda iqtisodiyotning norasmiy sektorini tashkil etuvchi "holat" sifatida o'rganilib kelingan.

Iqtisodchi olimlar M.Mirzakarimova va Sh.Olimjonovalarning tahlillariga ko'ra, hozirgi kunda norasmiy bandlik barcha mamlakatlarga xos bo'lib, u quyidagi bir qator xususiyatlar bilan tavsiflanadi:

Birinchidan, uning rasmiy statistika tomonidan to'laqonli hisobi yuritilmaydi va "norasmiy bandlar", odatda, rasmiy idoralar tomonidan tan olinmaydi.

Ikkinchidan, bu sohada band bo'lganlarning katta qismi unchalik katta bo'lmagan kapitalga ega bo'lib, mehnat unumdorligi va daromadlari nisbatan past hisoblanadi.

Uchinchidan, norasmiy band bo'lgan aholi qatlamining aksariyat qismi bozorga chiqish, kredit muassasalari xizmatlaridan foydalanish, zamonaviy texnologiyalar, sifatli ta'lim va kasbiy-texnik o'qishdan amalda foydalanishi cheklangan darajada ega bo'ladilar.

To'rtinchidan, bu sohadagi bandlar, odatda, ijtimoiy himoya qilinmagan, mehnat qonunchiligi va mehnat muhofazasi me'yorlari bilan ta'minlangan bo'ladilar⁵.

Shu nuqtayi nazardan aholi bandligini tadqiq etishning asosiy nazariyalari va yondashuvlarini quyidagi guruhlariga ajratish mumkin:

1. Mehnat bozori nazariyasi. Ushbu nazariya tarafdorlari mehnat bozorini rasmiy va norasmiy sektorlarga bo'lishni taklif qiladi va unda rasmiy sektor ijtimoiy kafolatlariga ega barqaror maoshli ish o'rinlari bilan ajralib tursa, norasmiy sektor ijtimoiy kafolatlariga ega bo'lmagan beqaror va kam maoshli ishlari bilan ko'zga tashlanadi. Ushbu nazariyaning asosiy namoyondalari bo'lgan P.Maykl, P.Doyeringerlarning fikriga ko'ra, "mehnat

bozorida ikkita segment mavjud: birlamchi (rasmiy) va ikkilamchi (norasmiy). Ya'ni birlamchi sektor yaxshi ish sharoitlari va yuqori ishhaqi bilan barqaror ish o'rinlarini taklif qilsa, ikkilamchi sektor beqarorlik, kam daromad va ijtimoiy kafolatlarining yo'qligi bilan ajralib turadi"⁶. Shuningdek, ular mehnat bozorining tuzilishini o'rganib, ish o'rinlari va mehnat sharoitlarining notekis taqsimlanishiga e'tibor qaratdi.

2. Mehnat moslashuvchanligi nazariyasi (egiluvchanlik). Ushbu nazariya zamonaviy mehnat bozorida ish beruvchilar va xodimlarning moslashuvchanligi zarurligini ilgari surib, xodimlar uchun huquqlar va ijtimoiy kafolatlar berilgan holda vaqtinchalik shartnomalar va uyda ishlash kabi moslashuvchan ish sharoitlarini yaratishni nazarda tutadi. Tadqiqotchilar Gyunter Shmid va Lars Svanengardlar global ishlab chiqarish tarmoqlari nuqtayi nazaridan norasmiy iqtisodiyotga yondashib, norasmiy iqtisodiyotni global ishlab chiqarish tarmoqlari va ta'minot zanjirlariga integratsiyalashga e'tiborni qaratadi. Unda globallashuv va transmilliy korporatsiyalar norasmiy bandlikning o'sishi va faoliyatiga qanday ta'sir qilishini tahlil qilinib, xulosa va takliflarni beradi.

3. Platforma iqtisodiyoti nazariyasi. Mazkur nazariya vakillari – Nik Sherman (Nik Srnicek) va Julia Tic (Julia Tic) norasmiy bandlikning yangi shakllarini yaratayotgan "Uber and Airbnb" kabi raqamli platformalarning o'sishini nazarda tutib, ushbu platformalar odamlarga moslashuvchan soatlarda ishlashga imkon berishini qayd etadi.

4. Jamiyatda yashab qolish (omon qolish) nazariyasi. Mazkur nazariya namoyondalari bo'lgan Hartig (Hart) va De Sotolar norasmiy bandlik bu rasmiy sektorda ish topa olmaydigan odamlar uchun omon qolish vositasi sifatida paydo bo'lgan fenomen sifatida baholanadi. Ushbu yondashuv, ayniqsa, rasmiy mehnat bozori barcha ish o'rinlarini ta'minlay olmaydigan rivojlanayotgan mamlakatlar uchun dolzarb hisoblanadi. Shu o'rinda ta'kidlab o'tish joizki, Xartig Afrikadagi norasmiy bandlikni o'rganish jarayonida birinchi marotaba fanda "norasmiy iqtisodiyot" atamasini qo'llagan bo'lsa, De Soto o'z kitobida Lotin Amerikasidagi norasmiy

⁵ Мирзакаримова М.М., Олимжонова Ш.О. Норасмий бандлик ва уни легаллаштириш масалалари // Экономика и финансы. – Тошкент, 2014. – Б. 52. №12 // <https://cyberleninka.ru/article/n/norasmiy>

⁶ Сегментация рынка труда. Курсовая работа. – Новосибирск, 2009. – С. 8. // <https://www.turboreferat.ru/sociology/segmentaciya-rynka-truda/44347-233985-page2.html>

iqtisodiyotni tahlil qilib, bu mehnat bozorini haddan tashqari tartibga solish va byurokratiya natijasidir, degan xulosaga kelgan.

5. Institutsional nazariya. Bunda aholi bandligini ta'minlashda norasmiy sektorni shakllantirish va qo'llab-quvvatlashda institutlar (davlat, qonunlar, ijtimoiy normalar)ning roliga e'tibor qaratiladi. Ushbu nazariya vakillari qonunlar ustuvorligi ta'minlanmagan, byurokratiya va korrupsiya darajasi yuqori bo'lgan yoki samarasiz huquqiy tizimlarga ega bo'lgan mamlakatlarda norasmiy bandlik rivojlanganligini qayd etishadi. Nobel mukofoti sovrindori Duglas Nort davlat va nodavlat institutlarning iqtisodiy rivojlanishdagi rolini o'rganib, norasmiy amaliyotlar ko'pincha samarasiz rasmiy muassasalar tomonidan yaratilgan vakuumni to'ldirishini ko'rsatib bergan bo'lsa, ushbu nazariya tarafdorlardan yana biri De Soto norasmiy sektor rasmiy institutlar mulk huquqi va shartnomalarini himoya qila olmaydigan muhitda rivojlanishini ta'kidlaydi.

6. Neoklassik yondashuv – norasmiy sektorni bozor kuchlari natijasida ko'rib chiqadi, bu yerda ishchilar kam xarajatlar (masalan, soliqlar) va katta moslashuvchanlik tufayli norasmiy sektorda ishlashni tanlaydilar. Ushbu yondashuv tarfdorlaridan bo'lgan Gari Bekker norasmiy bandlikni bozor munosabatlari kesimida ko'rib chiqadi va bu yerda ish beruvchilar xarajatlarning pasatligi va tez moslashuvchanlik xususiyatidan kelib chiqib norasmiy bandlik foydasiga oqilona tanlov qilishini qayd etadi. U norasmiy bandlikni soliqlar va ijtimoiy badallar kabi xarajatlarni optimallashtirish natijasida soddalashtirish mumkinligini ko'rsatib bergan.

7. Strukturaviy yondashuv – jamiyatda norasmiy sektorning mavjudligi uchun sharoit yaratadigan iqtisodiy va ijtimoiy tuzilmalarga e'tibor qaratadi. Masalan, jamiyatda iqtisodiy beqarorlik yoki deindustrializatsiya kabi tarkibiy o'zgarishlar sharoitida norasmiy bandlik ko'payishi mumkin. Ushbu yondashuv namoyondalari bo'lgan Vilyam Julius Uilson (William Julius Wilson) va Manuel Kastels (Manuel Castells) kabi olimlar iqtisodiyotda norasmiy sektorning mavjudligi hamda uning rivojlanishi uchun qulay muhit va shart-sharoit yaratadigan keng iqtisodiy va ijtimoiy tuzilmalariga e'tibor qaratgan. Xususan, V.Uilson deindustrializatsiya

kabi tarkibiy o'zgarishlarning mehnat bozoriga ta'sirini va norasmiy bandlikning o'sishini o'rganib chiqqan bo'lsa, M.Kastells globallashtirish va texnologik o'zgarishlarning moslashuvchan va norasmiy bandlikni shakllantirishga ta'sirini tahlil qilgan. Mazkur olimlar ishlab chiqarish quvvatlarini boshqa mamlakatlarga ko'chirish va avtomatlashtirish kabi tarkibiy iqtisodiy o'zgarishlar rivojlangan iqtisodiyotlarda norasmiy bandlikning oshishiga olib kelishini hamda norasmiy sektor jahon iqtisodiyotining ajralmas qismi ekanligini ta'kidlaydi.

8. Inson kapitaliga asoslangan yondashuv – ish bilan ta'minlash imkoniyatlarini aniqlashda ta'lim va ko'nikmalarning roliga e'tibor qaratib, xodimlarning ta'lim va malaka darajalarini rivojlantirib borishni nazarda tutadi. Jumladan, jamiyat a'zolarining ta'lim darajasi va malakasi past bo'lgan ishchilar rasmiy ish joylariga kirish imkoniyati cheklanganligi sababli o'zlarini norasmiy sektorda topish ehtimoli nisbatan yuqori hisoblanadi. Ushbu yondashuv tarfdorlari –Teodor Shuls va Gari Bekerlar inson kapitaliga investitsiyalarning iqtisodiy o'sish va rivojlanishga ta'sirini o'rganib, ta'lim va tarbiya mehnat sharoitlarini yaxshilash orqali norasmiy bandlik ulushini kamaytirish hamda ish samaradorligini oshirishning muhim omillari ekanligini isbotlashga harkat qilishgan. Jumladan, ularning fikricha, norasmiy bandlik darajasini pasaytirish uchun, avvalambor, davlat ta'lim tizimini va kasb-hunar ta'limi dasturlarini takomillashtirishi zarur hisoblanadi.

Mazkur masalaning dolzarbligi va muhimligini dunyo bo'yicha bir qator nufuzli ilmiy markazlari tomonidan sohaga doir tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Jumladan, Xalqaro mehnat tashkiloti (XMT) tomonidan olib borilgan tadqiqotlar hisobotlarida norasmiy iqtisodiyotdagi ayollar va erkaklarning ulushi, shu jumladan, butun dunyo bo'ylab norasmiy bandlik holati, gender tenglik masalalari va ijtimoiy tengsizlikka ta'siri qamrab olingan. Shuningdek, nufuzli tadqiqot markazlari tomonidan "Keniyadagi norasmiy korxonalar" (2020), COVID-19 sharoitida norasmiy bandlik bo'yicha tadqiqotlar", "Covid-19 ning norasmiy ishchilarga ta'siri" (2021), "Hindistonda norasmiy ish bilan ta'minlash bo'yicha tadqiqotlar", "Hindistonda norasmiy bandlik: sabablari, oqibatlar" (2020), "Lotin Amerikasidagi norasmiy iqtisodiyot bo'yicha

tadqiqotlar” “Lotin Amerikasidagi norasmiy iqtisodiyot: afsonalar va haqiqatlar” olib borilgan. Ushbu zamonaviy nazariyalar va tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, norasmiy bandlik uni tushunish va tartibga solish uchun kompleks yondashuvni talab qiladigan muhim va ko'p qirrali mavzu bo'lib qolmoqda. Norasmiy bandlikni o'rganishga zamonaviy yondashuvlar va nazariyalar global iqtisodiyotdagi o'zgarishlar, texnologik yangiliklar va ijtimoiy o'zgarishlarni hisobga olgan holda rivojlanishda davom etmoqda.

Shuningdek, norasmiy bandlikni o'rganishga konseptual (strukturalistik va legalistik) yondashuvlar o'rganilib, ushbu yondashuvlarning asosiy xususiyatlari aniqlangan. Yondashuvlar bo'yicha qiyosiy tahlil o'tkazilib, uning asosida o'rganish obyekting rivojlanishi to'g'risida xulosa chiqarilgan. Norasmiy bandlikni har tomonlama o'rganish zaruriyati, shuningdek, ushbu “holat”ning xususiyatlari va uni tartibga solish zaruriyati asoslangan. Tadqiqotda norasmiy bandlikning yashirin tabiati, aniqlash chegaralarining aniq belgilanmaganligi, ishonchli ma'lumotlarning yetishmasligi, “norasmiylik” uchun aniq mezonlarning mavjud emasligi uning holati va darajasini baholashda ma'lum bir qiyinchiliklarni yuzaga keltirishi ko'rsatib o'tilgan.

Ushbu ilmiy ishlar norasmiy bandlik va iqtisodiy rivojlanish sohasidagi fundamental tadqiqotlarni aks ettirib, ular norasmiy iqtisodiyotning turli jihatlarining chuqur tushunilishni ta'minlab, keyingi tadqiqotlar va siyosatni ishlab chiqish uchun asos bo'lib xizmat qilishi mumkin. Ushbu zamonaviy nazariyalar va tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, norasmiy bandlik uni tushunish va tartibga solish uchun kompleks yondashuvni talab qiladigan muhim va ko'p qirrali mavzu bo'lib qolmoqda.

Ushbu holatlarlarning mavjudligi norasmiy iqtisodiyot sektorida band bo'lgan norasmiy bandlar faoliyatini legallashtirish, rasmiy bandlar bilan bir qatorda mavjud imkoniyatlardan foydalanish hamda majburiyatlarni bajara oladigan statusga keltirish zarurligini bugungi kundagi mehnat bozoridagi dolzarb masalalardan biriga aylantiradi. Yuqoridagi holatlar milliy iqtisodiyotda norasmiy bandlik holatini nazariy hamda amaliy jihatdan o'rganishning dolzarbligini ko'rsatgan va shu nuqtayi nazardan maqolada milliy mehnat bozoridagi norasmiy

bandlikning holati hamda uning xususiyatlari o'rganilgan.

Iqtisodiyotda norasmiy bandlikning yuzaga kelish sabablari hamda unga ta'sir etuvchi omillarning bog'liqlik holatini o'rganish asosida quyidagi xulosalar olindi:

1. Norasmiy sohada bandlik barcha mamlakatlarbozor iqtisodiyoti uchun xos bo'lgan belgilarning mavjudligi norasmiy iqtisodiyot sektorida band bo'lgan norasmiy bandlar faoliyatini legallashtirish hamda rasmiy bandlar bilan bir qatorda mavjud imkoniyatlardan foydalanish hamda majburiyatlarni bajara oladigan maqomga keltirish zarur ekanligi bugungi kundagi mehnat bozoridagi dolzarb masalalardan biriga aylantiradi.

2. Xalqaro mehnat tashkiloti (XMT) yondashuviga binoan, norasmiy bandlikning kelib chiqishi norasmiy sektor o'sishiga asosiy sabab bo'lgan ortiqcha ishchi kuchining unga bo'lgan past talab bilan uyg'unligi natijasi hisoblanadi.

3. Peru iqtisodchisi Ernando de Soto yondashuvi (legalistik yondashuv) tarafdorlarining fikriga ko'ra, norasmiy sohada band bo'lganlar jamiyat uchun og'ir yuk emas, balki ular milliy iqtisodiyotning rivojlanishi uchun asos bo'lib xizmat qiladilar, chunki ular byurokratik tartibga solishning qiyin sharoitida o'z yo'llari bilan kurashayotgan tadbirkorlardir⁷.

4. Tadbirkorning norasmiy bandlik tarqalishiga moyilligiga ta'sir qiluvchi omillarni baholash murakkabligi uning ko'zdan yashirinligi, chegaralarni aniqlash qiyinligi, rasmiy ma'lumotlar hamda aniq mezonlar hamda parametrlarning mavjud emasligi holatlari bilan izohlanadi.

5. Amaldagi qonunchiligimizga asosan ishsizligi va ish bilan ta'minlashga yordam ko'rsatish mazmunida hududiy bandlik idoralariga murojaat etgan ishsizlar rasmiy ishsiz maqomida hisobga olinadi. U holda, mantiqiy jihatdan olganda, mavjud mehnat resurslari sonidan iqtisodiy faol aholi soni chiqarib tashlangandan hosil bo'lgan farq sifatida olingan mehnat resurslari qismi norasmiy bandlar sifatida qaralishi to'g'ri bo'ladi.

Yuqorida keltirib o'tilganlardan xulosa qilish mumkinki, aholining norasmiy bandligi, asosan, iqtisodiy nuqtayi nazardan o'rganilgan bo'lib, uning

⁷ Де Сото Эрнандо. Иной путь. Невидимая революция в третьем мире. – Москва: Catallaxy. 1995.

ijtimoiy jihatlarini, muammo va sabablari hamda oqibatlarini chuqur o'rganilmagan.

Ushbu muammoning sotsiologik jihatlarini o'rganish va tadqiq etish muhim hisoblanib, uning quyidagi jihatlarini misol qilish mumkin:

1. Ijtimoiy tengsizlik va qashshoqlik jihatlarini norasmiy bandlikning jamiyatdagi ijtimoiy tengsizlik va qashshoqlikka ta'sirini tahlil qilish bilan birga, norasmiy sektorda ishchilar uchun cheklangan ish imkoniyatlari va ijtimoiy imtiyozlardan foydalanishga olib keladigan omillarni o'rganish.

2. Gender tenglik jihatlarini. "Norasmiy iqtisodiyotda ayollar va erkaklar: statistikasi" xalqaro mehnat tashkiloti tomonidan norasmiy bandlikning jamiyatdagi gender tengsizligiga ta'sirini tahlil qilish bilan birga norasmiy sektorda erkaklar va ayollar o'rtasidagi ishqah, mehnat sharoitlari va resurslardan foydalanish farqlarini o'rganish.

3. Ijtimoiy-madaniy jihatlarini. Afrikadagi norasmiy iqtisodiyot: chekkadan markazga" (2012) Meri Njeri Kinyanjui tomonidan "madaniy va ijtimoiy qadriyatlarining norasmiy bandlikni shakllantirish va rivojlantirishga ta'siri bo'yicha tadqiqotlar va turli jamiyatlarda madaniy amaliyotlar va norasmiy faoliyat turlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni tahlil qilish.

4. Migratsiya jihatlarini. "Norasmiy iqtisodiyotning soyasi: Jahon iqtisodiyotidagi norasmiy va noqonuniy iqtisodiy faoliyatni tushunish" (2005) Kolin C.Uilyams tomonidan migratsiyaning norasmiy bandlikning shakllanishi va faoliyatiga ta'sirini tahlil qilingan. Norasmiy mehnat bozorlarini yaratishda migratsiyaning roli va muhojirlar va mahalliy aholi o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni o'rganish.

5. Siyosiy jihatlarini. "Norasmiylik va qonun ustuvorligi: ikkilamchi normativ tizimlar iqtisodiy rivojlanishni qanday shakllantiradi" (2019) Kennet Roberts tomonidan siyosiy institutlar va huquqiy normalarning norasmiy bandlikni shakllantirish va tartibga solishga ta'sirini tahlil qilish. Iqtisodiyotning norasmiy sektorini rivojlantirish yoki bostirish uchun sharoit yaratishda huquqiy va siyosiy omillarning rolini o'rganish.

6. Ta'lim va tarbiyaviy jihatlarini. "Norasmiy sektorda ta'lim va ish" (2009) Shahin Yaqub tomonidan norasmiy sektorda ta'lim darajasi va bandlik o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganish. Norasmiy

bandlik xodimlarining malakasini oshirishda ta'lim dasturlari va treninglarning rolini tahlil qilish.

Yakuniy qism. Xulosa qilib aytganda, mamlakatimizda norasmiy bandlik darajasi mehnat bozori barqarorligini ta'minlash, milliy iqtisodiyotning yetakchi tarmoqlarini rivojlantirish borasida amalga oshirilayotgan tarkibiy o'zgarishlar hamda kichik biznes va tadbirkorlik faoliyatining rivojlantirilishi natijasida 2000–2018-yillar davomida sezilarli darajada qisqarib borgan va 2018-yilga kelib, bu ko'rsatkichning mehnat resurslari sonidagi ulushi 22,2 foizni tashkil etgan. Ushbu tendensiyaning yuzaga kelishiga norasmiy bandlik darajasiga ta'sir etuvchi hududiy va makro darajadagi ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlarning sifat jihatidan o'zgarishi sabab bo'lmoqda.

Fikrimizcha, mamlakatimiz mehnat bozorida mavjud bo'lgan norasmiy bandlik holatini legallashtirish uchun quyidagi yo'nalishdagi faoliyat talab etiladi deb hisoblaymiz:

1. Norasmiy bandlik maqomini amaldagi huquqiy-me'yoriy baza orqali legallashtirish.

2. Soliq va pensiya tizimida imtiyozlarni kengaytirish orqali norasmiy bandlarning rasmiy sektorga o'tishini rag'batlantirish.

3. Huquqiy shahs maqomidagi korxonalar uchun ishchi kuchini norasmiy jalb etilish holatlariga qo'llaniladigan iqtisodiy va ma'muriy jazo choralarini kuchaytirish.

4. Norasmiy bandlik sohasidagi davlat siyosatini amalga oshirishda mintaqalar orasidagi tafovutni hisobga olgan holda tabaqalashgan va egiluvchan yondoshuvni qo'llash.

5. Hududlarda norasmiy bandlikni legallashtirishda unga bilvosita ta'sir etuvchi omillarni samarali boshqarish orqali norasmiy bandlarni rasmiy mehnat bozoriga ko'chib o'tishini ta'minlash. Ko'rsatib o'tilgan yo'nalishlardagi faoliyat natijasida mamlakatimizda norasmiy bandlik holatining legallashtirish ma'lum darajada tezlashadi.

Buning uchun ishchilarni yangi ish sharoitlariga moslashtirish, ish beruvchilar, davlat va xodimlarning ijtimoiy va mehnat munosabatlari tizimidagi manfaatlarining muvozanatini ta'minlash uchun tegishli chora-tadbirlarni ishlab chiqish uchun mehnat bozorida nostandart bandlik o'sishining hozirgi tendensiyalarini o'rganish talab etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги ““Ўзбекистон – 2030” стратегияси тўғрисида”ги Фармони // <https://lex.uz/docs/6600413>
2. Женская занятость: Глобальные тенденции и действия материалы МОТ. – Нью-Йорк, 2005. // ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@europe/@ro-geneva/@sro-moscow/documents/publication/wcms_312616.pdf
3. Норасмий бандликни қискартиришга қаратилган Қонун маъқулланди. – Тошкент, 2023 // <https://senat.uz/oz/plenary-sessions/post-807>
4. Варшавская Е.Я. и др. Непостоянная занятость: российский вариант // Управление персоналом. – 2008. – № 13.
5. Мирзакаримова М.М., Олимжонова Ш.О. Норасмий бандлик ва уни легаллаштириш масалалари // Экономика и финансы. – Тошкент, 2014. – №12 // <https://cyberleninka.ru/article/n/norasmiy>
6. Сегментация рынка труда. Курсовая работа. – Новосибирск, 2009. // <https://www.turboreferat.ru/sociology/segmentaciya-rynka-truda/44347-233985-page2.html>

“OILA VA GENDER” ILMIY-TADQIQOT INSTITUTI
НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ «СЕМЬЯ И ГЕНДЕР»
“FAMILY AND GENDER” RESEARCH INSTITUTE

MARKAZIY OSIYODA JAMIYAT, GENDER VA OILA

Общество, гендер и семья в Центральной Азии
Society, Gender and Family in Central Asia

xalqaro ilmiy jurnali

международный научный журнал

international academic journal

2024/4 (13)

DOI: 26739/2118-9998

Jurnalga Toshkent shahar Matbuot va axborot boshqarmasining 2021-yil 18-iyundagi 0996-sonli
“Ommaviy axborot vositasi davlat ro‘yxatidan o‘tkazilganligi to‘g‘risida guvohnoma”si olingan.

*Jurnal O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasining
dissertatsiyalar asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar RO‘YXATI (2019)ga
pedagogika, psixologiya, tarix va falsafa fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari himoyasi uchun
ilmiy maqolalar e‘lon qilinishi mumkin bo‘lgan jurnal sifatida ro‘yxatga olingan.*

MUASSIS:

“Oila va gender” ilmiy-tadqiqot instituti

JURNAL TAHRIRIYATI:

Bosh muharrir: **Egamberdiyeva N.**

Bosh muharrir o‘rinbosari: **Musurmanova A.**

Mas’ul kotib: **Mavlonov B.**

Muharrirlar: **Yunusov U., Nomozova O’.,
Razzakova N., Sobirova E.,
Jabborov U.**

Sahifalovchi: **Umaraliyev Z.**

Dizaynerlar: **Abdullayev L., Sobirov F.**

Web dizaynerlar: **Yakubov O., Alimova Z.**

*Jurnaldagi materiallardan foydalanilganda mualliflik huquqini e’tiborga olgan
holda jurnalga havola berilishi shart.*

*Jurnalga kiritilgan maqola materiallari mazmuni mualliflarning shaxsiy
ilmiy-nazariy yondashuvi va qarashi sifatida talqin qilinadi.*



1940

Nashriyot ro‘yxat raqami № 1043191. 24.09.2021-y.

Bosishga ruxsat etildi: 27.12.2024.

“Times New Roman” garniturası. Qog‘oz bichimi: 60x84 1/8

Nashriyot bosma tabog‘i 7,2.

100000, Toshkent shahri, Mirzo Ulug‘bek tumani,
M.Ismoilıy ko‘chasi 1-G uy.